

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

Život a dílo Arnošta Gellnera

Jan Janoušek

Plzeň 2015

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Studijní program Politologie

Studijní obor Politologie

Bakalářská práce

Život a dílo Arnošta Gellnera

Jan Janoušek

Vedoucí práce:

Mgr. Petra Lupták Burzová, Ph.D.

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2015

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval samostatně a použil jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2015

.....

Poděkování

Děkuji Mgr. Petře Lupták Burzové, Ph.D. za poskytnuté rady, odbornou pomoc, věnovaný čas a trpělivý přístup.

Obsah

1. Úvod	1
2. Metodologie	2
3. Život Arnošta Gellnera.....	2
3.1. Oxford	3
3.2. London School of Economic	5
3.3. Cambridge a návrat do Československa	7
4. Národy a nacionalismus.....	9
4.1. Společnost.....	9
4.1.1. Shrnutí kapitoly společnost.....	11
4.2. Stát	11
4.2.1. Shrnutí kapitoly stát	13
4.3. Kultura.....	14
4.3.1. Shrnutí kapitoly kultura.....	15
4.4. Typologie nacionalismu	15
4.4.1. Nesprávné teorie nacionalismu.....	18
4.5. Shrnutí.....	20
5. Nacionalismus.....	20
5.1. Společnost.....	21
5.1.1. Shrnutí kapitoly společnost.....	22
5.2. Stát	23

5.2.1. Shrnutí kapitoly stát	23
5.3. Kultura.....	24
5.3.1. Shrnutí kapitoly kultura.....	30
5.4. Shrnutí.....	31
6. Srovnání knih Nacionalismus a Národy a nacionalismus.....	32
7. Závěr.....	34
8. Seznam literatury	36
9. Resumé	41

1. Úvod

Arnošt Gellner a jeho práce jsou nedomyšlitelně spjaty s pojmem nacionalismus. I když to není jediné téma, o kterém by Arnošt Gellner psal, je to téma, které ho provázelo celý jeho život a proto mu nechal ve svých dílech takový prostor, jak bude později v této práci ukázáno.

Pro lepší pochopení Gellnerových děl se ve své práci nejprve zaměřím na popis jeho života. Vybrány a popsány budou ty události, které mohly ovlivnit jeho tvorbu, především konceptualizaci nacionalismu. Především se tedy bude jednat rámcově o jeho vzdělání a navazující akademickou činnost, pobyty a výzkum v zahraničí, díla myslitelů, které měly dopad na jeho chápání pojmu nacionalismus a začátky jeho tvorby a návrat zpět do vlasti. Gellner učil na několika univerzitách a ve svých člancích reagoval na tamější prostředí (Hann, 1995: 18). Součástí této části práce bude i popsání pobytu v zemích, kde prováděl výzkum či pobyl delší dobu a v jeho dílech se tato skutečnost odrážela.

Při popisu života představím i některá Gellnerova díla, která budou demonstrovat jeho intelektuální vývoj. Z knižních děl jsou to především „Podmínky svobody: občanská společnost a její rivalové“, kde ukazuje rozdíly v chápání občanské společnosti v komunistických a liberálních západoevropských zemích. Následně „Pluh, meč a kniha: struktura lidských dějin“, kde se zabývá základními stádii vývoje lidské společnosti. Při rozboru Gellnerových prací se budu opírat také o sekundární literaturu.

Tato práce bude pojednávat především o pojmu nacionalismus a o tom, jak se tento pojem vyvíjel v Gellnerových dílech. Proto na knihy „Nacionalismus“ a „Národy a nacionalismus“ bude brán větší zřetel. Jsou to jeho nejznámější knihy (Musil, 1995: 518) a v této práci jim bude ponechán větší prostor. Pojmy jako národní identita, sebeurčení, nezávislost a další, jsou termíny, se kterými nacionalismus operuje, neztratily na důležitosti ani v současném politickém dění (ČT24, 2013; Reflex, 2015; Brádková, 2014).

Jelikož je jeho tvorba velmi rozsáhlá (The Economist, 1995: 94) a uznávaná, popíšu v této práci, kdo ovlivnil jeho tvorbu a jaký je jeho odkaz.

2. Metodologie

Pro svou práci jsem zvolil metodu kvalitativní obsahové analýzy. Tato metoda může být definována například jako jednoduché zachycování počtu výskytu slov a jako měřicí nástroj a převod komunikace do měřitelných proměnných (Stemler, 2001; Hájek, 2014: 57).

Výskyt určitých slov nebo slovních spojení v mé práci bude zachycován, ovšem bude brán zřetel na zasazení do kontextu a význam vybraných znaků v širší perspektivě zkoumaného textu.

Je to fáze, ve které je obsah sdělovaného prostřednictvím media, což může být kniha, obraz nebo zvuk, převeden na data, která mohou být porovnávána (Paisley, 1969: 133). Obsah našeho media, což budou jen knihy a články, bude vymezení nacionalismu v Gellnerových pracích a budeme sledovat, jak se jeho pojetí nacionalismu postupně proměňuje. Obsahová analýza nám může sdělit, zda se sdělovaný obsah mění společně s časem (Lasswell - Lerner - Pool, 1952: 45).

Cílem obsahové analýzy je extrahovat stanovené proměnné z textu a to tak, abychom je byli schopni měřit, poskytnout nám znalost a také porozumění studovanému fenoménu a odhalit soubor slov, který formuluje obsah (Hájek, 2014: 57; Downe-Wamboldt, 1992: 314; Kovář, 1976: 5).

Zaměřím se na vybrané související tematické kategorie: kultura, společnost, stát.

3. Život Arnošta Gellnera

Arnošt Gellner se narodil v Paříži, 9. prosince 1925. Narodil se do německy mluvící rodiny, ale oba rodiče pocházeli z Čech (The Economist, 1995: 94; Hann, 1995: 18). Svoje dětství a výchovu prožil Arnošt Gellner v Praze, kam se celá rodina odstěhovala. Chodil zde do obecné školy a anglického gymnázia (Irish Times, 1995: 19). Jeho rodiče byli Židé a sám Gellner si uvědomoval rozdílné pražské komunity. Vzájemné vymezení

těchto komunit se pak podepsalo na jeho pojetí nacionalismu v tom smyslu, že klíčovou roli připisoval kultuře, pomocí které se skupiny lidí navzájem vymezují (Hall, 1998: 1).

Jeho rodiče pociťovali věrnost k Masarykově republice, a tato věrnost držela celou Gellnerovu rodinu v Československu velmi dlouho. Gellner byl tak svědkem připojením Sudet k Německu (Hall, 1998: 1-2). I tato zkušenost měla vliv na pojetí nacionalismu. V pohraničních oblastech žila početná německá menšina, která se tímto aktem připojila ke „kulturně stejnorodému národu“. Ve svých pozdějších dílech Gellner pojednává o národech a kulturní jednotě, kterou nacionalisté vyžadují.

V roce 1938 celá rodina emigrovala do Velké Británie. Zde Gellner pokračoval v navštěvování místní školy a dostudoval zde i střední školu (The Economist, 1995: 94). Během studia, ve svých 17 letech, dostal stipendium, které mu umožnilo nastoupit na Balliol College v Oxfordu, kde později získal titul PPE (Philosophy, Politics and Economics) (Irish Times, 1995: 19; The Economist, 1995: 94; Hann, 1995: 18).

Ještě během války, v roce 1944, narukoval Gellner do České obrněné brigády, a stal se tak součástí sil, které působily v zahraničí (The Economist, 1995: 94). Po skončení druhé světové války se Gellner vrátil domů, ale pouze na malou chvíli. Nebyl schopný se znovu vrátit do Prahy, navíc byl zděšen způsobem vyhoštění sudetských Němců a velmi malou opozicí vůči komunistům, která byla způsobena nedůvěrou v západní mocnosti (Hall, 1998: 2).

Po válce se vrátil zpět do Velké Británie, kde chvíli působil na Balliol v Oxfordu. Poté začal učit v Edinburghu, ale pouze do doby, než dostal nabídku a odešel do Londýna, na London School of Economics. Zde Gellner působil dlouhých 35 let, přesněji od roku 1949 až do roku 1984 (Irish Times, 1995: 19; The Economist, 1995: 94).

3.1. Oxford

Jedním z lidí, kteří ovlivnili jeho tvorbu, byl Ludwig Wittgenstein. Na Oxfordu, po skončení války, převládala Wittgensteinova filozofie jazyka, přesněji filozofie z jeho pozdější tvorby (Suolinna, 1999: 396; Gellner, 1998: viii). Gellner odmítá jeho pojetí jazyka, což pak dokazuje ve svých kritikách v knižních dílech. Rakouský filozof Ludwig

Wittgenstein tak pomohl zformovat myšlení Gellnera v tom, že se vymezil proti jeho názorům. Kritizuje jeho dílo *Tractatus logico-philosophicus* za odmítání empirismu a dílo *Philosophical Investigations* zase kvůli absenci politické a sociologické roviny, která je v kontextu důležitá. Nejvíce je Gellner skeptický proti jeho koncepci jazyka. Podle Gellnera je Wittgenstein zatížen svou vlastní kulturou a historií, když popisuje své odcizení od společnosti právě skrze jazyk, a nedokáže tak popsat koncepci jazyka objektivně (Tošner, 2006: 88).

Vymezuje se proti koncepci lingvistické filozofie, která na Oxfordu v poválečných letech převládala, a své základní myšlenky tato filozofie čerpá právě z pozdní tvorby Lidwiga Wittgensteina. Svou kritiku této filozofie sepsal v knize *Words and things: a critical account of linguistic philosophy and a study in ideology*. Kniha byla poprvé vydaná v roce 1959 a Gellner v ní poukazuje na čtyři důležité chyby lingvistické filozofie. Lingvistická teorie je vyhýbavá a nedůsledná. Podle Gellnera lingvističtí filozofové nevymýšlejí obecné teorie. Mají konkrétnější názory, které nedokážou obhájit před kritikou. Pouze popřou námitky a sestaví slabou verzi protiargumentů. Nicméně podle Gellnera je právě popírání základem jejich teorií (Gellner, 1959: 21, 52-53, 78, 86).

Lingvistická teorie již obsahuje předpoklady toho, co má být teprve prokázáno. Tito filozofové používají standardy jasnosti a smysluplnosti, které ovšem nenabízejí nové pohledy na svět. Pokud někdo chce přijmout jejich názory, musí přijmout i jejich standardy. Podle Gellnera chybí důvod, proč tyto standardy přijmout (Gellner, 1959: 26, 52, 61, 84-85, 105, 123).

S tímto se pojí i další bod, a to, že lingvistická filozofie je poměrně konzervativní. Přijímají názory a pohledy na svět, vyjádřené v běžném jazyce. Pokud se objeví nový názor či pohled, který ale v běžném jazyce není a nemůže být do běžného jazyka přeložen, pak je považován za nesrozumitelný. Podle Gellnera je tímto ztracena možnost jakékoli kritiky či revize již existujících koncepčních systémů a zároveň je vyloučena možnost jejich inovace (Gellner, 1959: 43-44, 51, 59). Revize koncepčních systémů se u Gellnerovy tvorby projevuje v pozdějších dílech, když nabourává standardní koncepci nacionalismu a staví svou vlastní, novou.

Lingvistická teorie je podle Gellnera neproduktivní a triviální, neboť dala slib, že najde způsob řešení filozofických problémů, ale namísto toho se jen zabývá extrahováním rozdílů z běžného používání slov (Doney, 1962: 255).

3.2. London School of Economic

Gellner nastoupil na London School of Economic v době, kdy jejímu oddělení filozofie dominoval Karl Popper a jeho myšlení (Gellner, 1998: viii). Karl Popper, další rakouský myslitel, ovlivnil Gellnera natolik, že jeho myšlenky a přístup k výzkumu se staly pro Gellnera východiskem jeho vlastní práce. Poprvé se Gellner a Popper potkali mezi léty 1947 a 1948, tedy ještě před začátkem jeho tvorby. Gellner čerpal z Popprova kritického racionalismu a antropologickému funkcionalismu. Důležité byly pro Gellnera knihy „The Open Society and Its Enemies“ a „Logik der Forschung“, kde Gellner našel pro svou tvorbu klíčové poznatky. Jednak pro obecné pochopení poznání a také pochopení svobodné společnosti (Čupalková, 2010: 5; Gellner, 1996: 75). Ve své knize Otevřená společnost a její nepřátelé (The Open Society and Its Enemies) udává Popper znaky otevřené společnosti (jako je například odvolatelná vláda) a píše, že jediná moderní forma společnosti, která jde reformovat, je demokratická společnost, protože používá rozum při řešení konfliktů ve společnosti. Gellner popisuje, že Popper ve svých dílech tak odhalil propojení mezi vědou a svobodnou společností, které mají dle Gellnera stejné základy (Gellner, 1996, 79; Tarnovský, 1994: nestránkováno).

Na oddělení antropologie v London School of Economic dominovaly zase myšlenky Bronisława Malinowského (Gellner, 1998: viii). Dostáváme se tedy k dalšímu mysliteli, který Gellnera ovlivnil, a to je polský filozof Bronisław Malinowski. Sám Malinowski byl ovlivněn několika směry. Hegelovský romantismus, biologický funkcionalismus a radikální empirismus Ernsta Macha dovedly Malinowského k názorům, že jediná humánní cesta, jak zabránit konfliktu ve společnosti, která je multietnická, je určité nastavení společnosti. Malinowski prosazuje decentralizaci a svobodu v kulturní oblasti společně s politickou centralizací. Malinowski akceptuje, že nacionalismus požaduje jednotnou kulturu. S názory Malinowského na nacionalismus se Gellner později identifikoval (Suolinna, 1999: 396; Gellner, 1998: ix; Zammit, 2000: 153).

Gellnerovi se zamlouval empirický přístup Malinowského a sám Gellner uskutečnil terénní výzkum v Maroku na přelomu 50. a 60. let (Suolinna, 1999: 396). Svůj výzkum

sepsal v knize *Saints of the Atlas*, která vyšla v roce 1969. Zde Gellner zkoumá vztah mezi anarchickým politickým systémem a náboženstvím (Fernea, 1971: 357-358; Kaplan, 1973: 513). Popisuje, že ti, kdo reálně drží moc, nejsou vůdci kmenů, ale náboženští funkcionáři, kteří praktikují islámskou víru. Gellner rozebírá detailně charakteristiku segmentované kmenové organizace a popisuje, jak zde spolu segmenty komunikují (Fernea, 1971: 358). Komunikace probíhá skrze náboženské činitele, kteří mají více rolí. Jsou to prostředníci mezi úrovněmi segmentů společnosti, potvrzují volbu kmenového vůdce, symbolizují příklon kmene k islámu (Rosen, 1970: 539). I přes rozdělení společnosti se systém snaží jevit známky egalitarismu (v rámci každého segmentu), kterému napomáhá existence doplňkové opozice. Ta je zřízena v každém segmentu a funguje na principu korespondence (Fernea, 1971: 358). Gellner si povšiml vlivu náboženství při formování tohoto společenství, a když popisoval později koncepci nacionalismu, nezapomněl popsat, jak víra zasáhla do formování společností, kde nacionalismus působil.

V roce 1964 vyšla další jeho důležitá kniha s názvem *Thought and Change*, kde se zamýšlí nad pojmem modernita a odmítá populárnější teorie nacionalismu. Jde o „teorii temného boha“ a „teorii přirozenosti“. Podle první zmiňované je nacionalismus nevyhnutelným vyjádřením iracionálních a atavistických sil, což Gellner považuje za nesmysl. (Gellner, 1964: 149, O'Leary, 1997: 192). Teorie přirozenosti zase vychází z přesvědčení, že nacionalismus je přirozenou součástí člověka a usilování jedince o svou vlastní politickou jednotku je tím pádem přirozené. I toto Gellner shledává nesmyslným a poukazuje, že nacionalismus se pojí se sociálními faktory (Gellner, 1964: 155-156). Jednou z vlastností modernity, která je pro nacionalismus důležitá, je moderní vzdělávací systém, který svou úlohou reprodukce kultury vymezuje i minimální velikost politické entity, což se pojí s nacionalistickým požadavkem na shodnost politických i kulturních hranic (Gellner, 1964: 159).

Během svého působení na London School of Economic se stal v roce 1962 profesorem filozofie a sociologie (*Irish Times*, 1995: 19; Al-Rasheed, 1996: 405) a v roce 1974 se stal členem akademie Spojeného království.

3.3. Cambridge a návrat do Československa

V roce 1984 se přesouvá do pozice vedoucího oddělení antropologie na univerzitě v Cambridge a získává zde profesuru William Wyse Professor of Social Anthropology. Tento titul mu patřil do roku 1993. A ve stejný rok (1984) se stal i členem King's College, opět na univerzitě v Cambridge. Toto členství mu patřilo až do roku 1992 (Hann, 1995: 20).

V době svého působení na Cambridge píše knihu *Plough, sword and book: the structure of human history*. Kniha vyšla v roce 1988 a Gellner se v ní zabývá třemi okruhy lidské činnosti. Jsou to produkce, donucování (použití moci obecně) a vědění. Obecněji by se dalo říct, že jsou to ekonomické, politické a kulturní procesy (Sheehan, 1990: 117). Tyto tři pojmy propojuje s lidskými dějinami a kulturou. Kultura je zde definována jako soubor pravidel, podle kterých určitá populace jedná a myslí (Gellner, 1989: 232). Podle Gellnera existuje vztah mezi strukturou lidských dějin a kulturním vývojem. Jedná se o vztah závislosti dějin na kultuře. Každá kultura prochází vývojem a tento vývoj je závislý právě na vztazích mezi produkcí, mocí a věděním (Kilborne, 1990: neustránkováno). Největší důraz dává Gellner na vědění, které vždy procházelo změnami. Moderní myšlenkový svět má své základy v osvícenství a protestantismu. Fakta si začínají být rovna z pohledu své důležitosti (Gellner, 1989: 63; Lenski, 1990: 675; Sheehan, 1990, 117). Moderní svět je tak charakterizován volným trhem všech myšlenek, poznání je rozšířené a vztah mezi vědeckým poznáním a vírou už není plně nepřátelský (Gellner, 1989: 219-220). Při popisu nacionalismu Gellner dává velkou váhu a prostor kultuře jako důležitému faktoru při působení nacionalismu na stát či na společnost.

Po svém návratu do Prahy v roce 1993 se stává vedoucím Centra pro studium nacionalismu na Středoevropské univerzitě (The Economist, 1995: 94; Irish Times, 1995: 19; Al-Rasheed, 1996: 405). V této době píše knihu *Podmínky svobody, občanská společnost a její rivalové* (Conditions of Liberty: Civil Society and its rivals), která vyšla poprvé v roce 1994. Gellner se zde snaží popsat svůj pohled na občanskou společnost. Svůj pohled zakládá na institucích, které fungují ve společnosti. Občanskou společnost bere jako protiváhu státu. Je to soubor nevládních institucí dostatečně silný na vyvážení

role státu. Tyto instituce jsou koordinovány, ale navzájem od sebe odděleny, jedna instituce nepotřebuje pro svůj chod druhou (Gellner, 1997: 10; Braun, 1997: 304). Takto nastavené instituce podporují moderní pojetí svobody, které požaduje po člověku specifickou identitu. Jedná se o identitu zvolenou, ne připsanou, člověk se může sám rozhodnout, kam se zařadí. To je umožněno díky novému typu společnosti, průmyslové společnosti (Gellner, 1997: 14). Občanská společnost potřebuje modulárního člověka. Takový člověk může do institucí, které jsou trvalé i ad hoc vytvořené, vstupovat i vystupovat bez nějakého strachu, k ničemu se při vstupu neváže. Takto fungující instituce získávají pružnost a výkonnost (Gellner, 1997: 88, 91). Je to velmi liberální popis společnosti. V knize *Nacionalismus*, která vyšla až po této knize, Gellner s pojmem identita také pracuje a píše, že kvůli zvolené identitě si člověk volí svou kulturu podle sebe, ne podle "genetických" znaků. Je jen na něm, pro kterou se rozhodne. Průmyslovou společnost dává Gellner jako poslední vývojový bod společnosti. Vznik nacionalismu je možný díky nastavení průmyslové

Rozvoj občanské společnosti byl možný díky vzniku protestantismu, které dalo člověku míru individualismu (Gellner, 1997: 70), následně kvůli průmyslové revoluci (Gellner, 1997: 66) a ekonomické decentralizaci (Gellner, 1997: 78). Ekonomická pluralita omezuje centralizovanou politiku, která by se snažila o prostoupení všeho, celé společnosti (jako v totalitních státech) a dává tak svobodu člověku alespoň v ekonomické sféře, kde se jeho individualismus může projevit (Gellner, 1997: 79, 83). Protestantismus sehrál také důležitou roli při vzniku nacionalismu, když ukládal společností individualismus a gramotnost.

Gellner popisuje pohled marxismu na občanskou společnost. Marxismus bere občanskou společnost jako podvrh. Marxismus se až příliš soustřeďuje na celek, a jednotlivce opomíjí. Největší úskalí marxismu ve vztahu k občanské společnosti je takové, že neexistuje osobní sféra, kde by se člověk mohl individuálně rozhodovat. (Gellner, 1997: 7, 39).

Arnošt Ernest Gellner umřel 5. listopadu 1995 na pražském letišti ve věku 69 let kvůli srdečnímu infarktu (Hann, 1995: 18; Pace, 1995: nestránkováno).

4. Národy a nacionalismus

První analyzovanou knihou je titul Národy a nacionalismus. Kniha vyšla poprvé v roce 1983 a autor v ní prezentuje své soudobé bádání o nacionalismu a národech. Na základě obsahové analýzy jsem se rozhodl pro tyto kategorie.

Za prvé, společnost. Ukazuje vývoj společnosti a popisuje, ve kterém stupni vývoje mohl vzniknout nacionalismus a proč, jaké má tato společnost předpoklady pro vznik nacionalismu a jaké okolnosti napomohly vzniku této společnosti.

Za druhé, stát. Stát může být zaměňován s pojmem národ. Rozdíl mezi státem a národem je popsán dále v práci. Aby se nacionalismus rozvíjel, tak potřebuje určitý typ státu. S tím se pojí i vývoj společnosti, kde se ukazuje, že nacionalismus potřebuje jistý společenský vývoj, ve kterém nastanou podmínky pro tento určitý typ státu.

Za třetí, kultura. Kultura pomáhá se základním pochopením, proč se nacionalismus vůbec objevuje, jaké to má příčiny ve společnosti. Jak determinuje jazyk kulturu, jakou roli má jazyk při vzniku nacionalistického myšlení ve společnosti.

V této knize Gellner přidává ještě typologii nacionalismů, na kterou je brán větší zřetel, teorie nacionalismu, které podle autora nejsou životaschopné, a v neposlední řadě srovnává nacionalismus s patriotismem.

4.1. Společnost

Gellner zmiňuje tři etapy vývoje lidské společnosti. První je lovecko-sběračská, druhá je agrární, neboli zemědělská, a třetí je průmyslová, neboli industriální (Gellner, 1993: 16). V každé z těchto etap se přistupovalo k nacionalismu jinak.

V první fázi lovců a sběračů nebyla společnost dostatečně velká a instituce na vynucení pořádku byla nepotřebná. Ve druhé fázi, v agrární společnosti, se objevil stát a pro nacionalismus důležitá věc, gramotnost. Stát umožnil ohraničit obyvatelstvo, určil mocensko-teritoriální hranice vlády. Gramotnost zase umožnila předávat dále kulturu pomocí psaných podob. Ale kulturní a politické hranice se stále neshodovaly, což je jeden z požadavků nacionalismu (Gellner, 1993: 16, 19, 22).

Třetí fáze, industriální společnost, má charakteristiky, které umožňují uchycení nacionalismu. Těmito charakteristikami jsou za prvé urbanizace, díky které vznikají početná centra práce, za druhé migrace pracovních sil, což má za následek přistěhovalectví a vylidňování venkova, za třetí komplexní dělba práce, která je vyžadována kvůli vysoké produktivitě. V industriálních společnostech je předpokládán ekonomický a technologický růst, což je čtvrtá charakteristika industriální společnosti (Gellner, 1993: 33, 35, 53).

Podle Hanse Kohnena či Elieho Kedourieho je nacionalismus scestná reakce na modernizaci. Výše zmíněné sociální změny hrají podle nich nevýznamnou roli. Proti tomuto názoru jsou právě Ernest Gellner či Anthony Giddens. Podle nich je nacionalismus nutnou součástí modernizace, kterou je ovšem třeba chápat v kontextu ekonomických, politických i kulturních změn, které probíhaly především v Evropě (Barša, Strmiska, 1999: 19).

Vznik industriální společnosti byl ještě usnadněn specifickým typem náboženství. Bylo to protestantské náboženství, započaté reformací probíhající v Evropě. Ta hlásala jistá specifika chování a schopnosti, které umožnily vznik této etapy vývoje společnosti. Hlavně potřeba gramotnosti (reformace chtěla, aby lidé četli a porozuměli tak Bibli) a individualizace (možnost sám sobě se zpovídat), toto bylo velmi důležité pro industriální společnost (Gellner, 1993: 51). Náboženství jako takové pomáhalo nacionalismu už v agrární době. V těchto dobách to bylo náboženství, které plnilo jistou úlohu nacionalismu, tedy odlišení se, vymezení se proti druhým. Ovšem jednalo se o vymezení se v rámci jedné kultury, o což nacionalismus neusiluje (Gellner, 1993: 84).

Ne všichni ovšem souhlasí s Gellnerovým spojením industriální společnosti a nacionalismu. Když Gellner píše, že nacionalismus se mohl objevit pouze v moderní době, která disponuje předpoklady k jeho úspěšnému působení, tak Nicos Mouzelis poukazuje na určité oblasti ve světě, kde se industrializace objevila a obešla se bez nacionalismu (jako příklad uvádí ranou fázi industrializace v západní Evropě), a stejně naopak existují oblasti, kde se objevil a působil nacionalismus, ale společnost tam nebyla v industriálním stádiu (příkladem je Latinská Amerika nebo oblast Balkánu), čímž značně narušuje jeho tezi (Mouzelis, 1998: 158).

4.1.1. Shrnutí kapitoly společnost

Společnosti prochází vývojem. V první etapě vývoje nacionalismus nemohl vzniknout, ve druhém stádiu se objevil stát a gramotnost (především objev písma, ale ne každý obyvatel uměl číst a psát). Jsou to klíčové věci pro nacionalismus. Poslední známá fáze je průmyslová společnost, která má charakteristiky, které umožňují vznik nacionalismu. Jsou to předpoklad ekonomického růstu, který je umožněn novou dělbou práce, kvůli které lidé migrují do měst a dochází tak k urbanizaci. Gellner píše, že nacionalismus je součástí moderních společností, jinde se objevit nemůže.

Tato společnost vznikla za pomoci protestantismu, který průmyslové společnosti dal k dispozici gramotnost a individualismus, takže každý dokázal číst, což pomohlo vykonávat složitější práce, a pocit autonomie, takže člověk se sám rozhodoval, kam patří.

Díky migraci se do měst, center průmyslové výroby, stěhuje více lidí, kteří přicházejí z venkova nebo z ciziny. Takto nově přichodzí lidé tvoří ve městech menšinu, která se od ostatních liší především používanou kulturou. Předpoklad růstu si vyžaduje specifickou dělbu práce, která už nezaručuje člověku jeho pracovní místo na stálo. Obsazení pracovních míst se mění a některá pracovní místa začnou být obsazována příslušníky zmíněné menšiny. Podle nacionalistického požadavku jeden stát, jedna kultura (Eriksen 2008: 336), lze nárokovat "vrácení" pracovních míst zpět většině, která sdílí stejnou, většinovou kulturu. Lišící se menšina se tedy v industriální společnosti může stát terčem nacionalisticky podbarveného útoku.

4.2. Stát

Cíl každého nacionalismu je vytvořit stát pro svoji vysokou kulturu. Ale množství států, které je schopno přežít, je menší než množství potencionálních států (a nacionalismů). Z toho vyplývá, že každý nacionalismus při vytváření státu neuspěje (Gellner, 1993: 13).

Podle Gellnera nacionalismus nevzniká tam, kde společnost nevytvoří stát (Gellner, 1993: 15). Vychází z klasické definice Maxe Webera, tedy že stát má monopol na použití legitimního násilí a je schopný toto právo vynucovat. Zároveň ale dodává, že

existují i státy, které tento monopol nemají, a jsou uznanými státy. Podle Gellnera je důležitou funkcí státu udržovat pořádek (Gellner, 1993: 14-15).

Gellner se zabývá státem hlavně ve věku industriální společnosti. Stát dostal v industriální společnosti podle Gellnera ještě jednu důležitou roli a tou je reprodukce kultury, kterou Gellner v tomto bodě definuje jako společné prostředí, kde mohou všichni členové společnosti žít a vyrábět. A protože se to týká všech členů společnosti, musí to být jednotná kultura (Gellner, 1993: 48). Není přípustná existence dvou kultur uvnitř jednoho státu, protože v jedné z kultur by například členové té jiné kultury nemohli pořádně žít, chodit do práce a tím by upadala jejich pracovní výkonnost a byly by tak ohroženy základní podmínky industriální společnosti, totiž nepřetržitý růst.

Nacionalistický požadavek zní jedna kultura, jeden stát. Kulturu sdílí jeden národ. Gellner se zabývá pojmem národ, kdy můžeme národ nadefinovat a co je k jeho definici potřeba. Podle Gellnera je důležité při definici národa vzít v potaz to, co konstruuje národnost. Podle něj je to vůle a kultura. Vůle ve smyslu dobrovolné věrnosti skupině. Skupině, která se ztotožňuje s vysokou kulturou, která je chráněna centralizovaným státem a dotýká se všech lidí, nejen elitní menšiny. Takto Gellner definuje národ pomocí pojmu vůle a kultura (Gellner, 1993: 64, 66, 84).

Jiní autoři to vidí odlišně. Národ je podle Andersona pomyslné společenství. Národ vznikne, když si skupina lidí dokáže představit svou skupinu jako pospolitou i přes fakt, že většinu příslušníků skupiny samotný člen skupiny nikdy neuvidí. Národ tak přežívá v myslích lidí jako určitá představa. Vznik takového společenství je možný až v kapitalismu společně s možností masového tisku (Anderson, 1991: 36-46).

Lidé se vždy shlukovali do skupin. Důvod byl asi následující. Skupina dávala člověku větší pocit bezpečí před vnější agresí, ve skupině je člověk silnější. Úspěšná skupina se poznala podle toho, že její existence v čase byla trvalejšího charakteru. Spousta skupin lidí vzniklo a zase zaniklo, proto se úspěšnost měřila v čase trvání. Důvodů pro delší trvání skupiny je více, ovšem Gellner popisuje hlavní dva. Pokud je skupina trvalejší a úspěšná, nemusí do svých řad přijímat každého. Proto je důležitá oddanost skupině. Lidé skupině oddaní byli ochotni skupinu v případě potřeby chránit před vnějšími vlivy, které by skupinu ohrožovaly. A druhý důvod je potencionální

možnost ztotožnění se se skupinou, pokud se člověk bude ve skupině cítit dobře (nacionalismus by řekl, že se skupinou se člověk ztotožní proto, že skupina používá stejnou kulturu, jako on, proto se v ní cítí dobře). Když je člověk skupině oddaný, většinou se s ní i ztotožní a skupina má důvody pro zachování své existence. Zdá se, že vůle byla pro formování národů vždy důležitá (Gellner, 1993: 149).

Gellner nebere jako důležitý faktor, jak se na stát či národ dívají obyčejní lidé. Při zkoumání národa je důležité podívat se i na pohled „zdola“. Lidé se občas stávají pouze objekty v propagandě vlád a aktivistů z nacionalistických hnutí (Hobsbawm, 2000: 15). Dokážou tak lidi zmanipulovat pro určitou ideu.

Dále Gellner popisuje, že formování národů je ulehčeno industrializací. V industriální společnosti je důležitá provázanost kultury a centralizovaného státu. V industriální společnosti se kulturní rozdíly začínají negativně vnímat, co usnadňuje nástup nacionalistických myšlenek. Industrializace se neobjevuje všech částech světa v jeden čas, což napomůže ještě dalšímu zveličování rozdílů mezi samotnými kulturami. Důraz na individualismus napomáhá tomu, že každý může mít pocit, že se s ním zachází špatně. Za viníka tohoto zacházení je možné určit členy společnosti, kteří vyznávají jinou kulturu (nacionalisticky by se dalo říct členové jiného „národa“). Pokud takovýto člověk najde více lidí, kteří mají tento pocit špatného zacházení a jsou to všichni příslušníci stejného „národa“, tak při vhodném načasování může vzniknout národ, se svojí vlastní kulturou (Gellner, 1993: 122-123).

4.2.1. Shrnutí kapitoly stát

Nacionalismus usiluje o vytvoření státu pro svou vysokou kulturu, ale ne každý nacionalismus vede k vytvoření státu.

Stát je v industriální společnosti centralizovaný a stará se o udržování jednotné kultury skrze vzdělávací instituce, aby se každý člen společnosti mohl dorozumět s ostatními a v pořádku pracovat, čímž se podílí na ekonomickém růstu společnosti. V industriální společnosti se navíc kulturní rozdíly začínají vnímat negativně, protože lidé, kteří se "dorozumívají" jinak, nemají stejnou kulturu jako zbytek společnosti, narušují kulturní jednotu státu. Zde už bývá vznesen požadavek na jednotu politických i kulturních hranic. Pokud se najde dostatek lidí, kteří označí příslušníky jiné kultury za

původce své špatné situace, může při vhodných podmínkách vzniknout národ se svojí kulturou.

Život ve skupině je pro člověka přirozený, a když se dostatek lidí ztotožní se skupinou, vznikne národ, který může usilovat o vytvoření státu.

4.3. Kultura

Kultura má v knize *Národy a nacionalismus* velký prostor a její vliv na pojetí nacionalismu je zřejmý. Abychom tento vliv mohli dostatečně analyzovat, musíme se podívat na význam pojmu kultura.

Prvními z důležitých prvků pro kulturu jsou gramotnost a individualizace, které se rozšířily společně s protestantským náboženstvím. Gramotnost usnadnila lidem způsob předávání a rozšiřování kultury, bylo jak její zvyky uchovat. Do této doby bylo možné kulturní zvyky uchovávat jen ústně z generace na generaci. Posílení individualizace mohlo mít za následek, že přestalo být důležité, zda praktikuje kulturu celek, ale důležité být začalo, zda jí praktikuje jedinec (Gellner, 1993: 51).

Kultura je od vzniku industriální společnosti předávána vzdělávací soustavou a tu může provozovat pouze stát, jak již bylo napsáno. Stát a kultura jsou propojené. Člověk je věrný kultuře, ve které vyrůstá. Stát mu tuto kulturu poskytuje skrze vzdělání, může se tak posílit pocit sounáležitosti občana se státem (v nacionalistickém pojetí „národem“). Kulturní prostředí musí zůstat v čase stejné, nesmí se neustále měnit. Musí existovat instituce, která je schopná najít jedince, kteří budou loajální ke společnosti a navíc nebudou omezováni loajalitou vůči marginálním skupinám v rámci společnosti. Za to je také zodpovědný vzdělávací systém. Tyto společnosti tedy tvoří hranice mezi národy, kulturami, které jsou pro jejich růst důležitější, než hranice mezi třídami, což bylo důležité zase v agrární společnosti. Právě v industriálních společnostech se začíná národnost chápat jako vrozená vlastnost (Gellner, 1993: 17, 23, 47, 49, 74-75). Rozdíly mezi lidmi, především kulturní rozdíly, jsou v industriální společnosti umocněné vzdělávací soustavou, která preferuje jednu dominantní kulturu před všemi ostatními a napomáhá tak vyjasnit odlišnosti mezi lidmi.

Posledním důležitým prvkem je jazyk. Gellner vidí používanou řeč jako vhodné kritérium kultury (za předpokladu jeden jazyk, jedna kultura). Dochází k myšlence, že počet národů, je tak několika násobně menší než počet používaných jazyků (za předpokladu jeden jazyk, jeden národ). Rozdílnost jazyků tak může vyvolat nacionalistický konflikt (Gellner, 1993: 55-56).

Vzdělávací systém, odpovědný za podporu jedné kultury, udržuje i jeden jazyk. Cizojazyčná menšina se buď přizpůsobí kultuře včetně používaného jazyka, nebo se bude snažit o svůj vlastní nacionalistický pokus o stát. Gellner se domnívá, že nacionalismus by se vymizel, pokud by se industriální společnosti staly stejnými a jediný rozdíl by mezi nimi byl právě v používaném jazyce (Gellner, 1993: 74, 77, 129; Walicki, 1998: 614).

4.3.1. Shrnutí kapitoly kultura

Kultura se snadněji šířila díky gramotnosti, kterou poskytlo protestantské náboženství. V industriální společnosti se kultura začala předávat pomocí vzdělávacího systému, který provozuje pouze stát. Preferuje jednu kulturu a odlišuje tak kulturní většinu od menšiny.

Kritérium, podle kterého se od sebe kultury odlišují, je jazyk, kterým se daná kultura dorozumívá. Vzdělávací systém reprodukuje také jazyk pouze té kultury, kterou udržuje. Jazyková rozdílnost může tedy posloužit jako zdroj pro nacionalistický konflikt, protože se na území jednoho státu mohou objevit příslušníci hovořící jinou řečí a vyznávající tak jinou kulturu. Tito příslušníci se mohou buď přizpůsobit anebo se pokusí o vytvoření vlastního státu se svojí kulturou.

4.4. Typologie nacionalismu

V této knize vytváří Gellner svou vlastní typologii nacionalismu, což se liší od jeho záměru v knize Nacionalismus, kde hledá jednotnou definici tohoto pojmu. Svou typologii staví na určitých činitelích, které pokládá za klíčové v odlišnosti jednotlivých forem nacionalismu.

První činitel, který uvádí, je činitel moci. Vychází to z charakteru industriální společnosti. Takové společnosti jsou centralizované a jediná instituce má právo na použití legitimního násilí místo velmi široké škály institucí v celé společnosti. Což znamená, že výkon moci zajišťují pouze někteří členové společnosti (Gellner, 1993: 99-100).

Další činitel je umožněný přístup k výchově a vysoké kultuře. Důležitým znakem, pro vysokou kulturu, která se v moderních centralizovaných společnostech udržuje, je gramotnost, základy počítání a technické znalosti v takové míře, které se považují za obecně znalé. Toto musí být udržováno jistou centralizovanou soustavou (Gellner, 1993: 100).

Poslední třetí činitel je kultura, ovšem zde si Gellner vystačí s menší definicí kultury, a to jen jako způsob chování a komunikace určité společnosti (Gellner, 1993: 103). Pro daný činitel to bude znamenat pouze, zda na určitém území je jedna či dvě kultury.

Pomocí těchto kritérií Gellner dochází k osmi typům nacionalismu. U každého kritéria tedy dal možnosti ano či ne. Gellner definuje napřed čtyři základní typy, kterými jsou: za prvé, jen ti co drží moc, mají i přístup k vysoké kultuře. V tomto případě se jedná o raný industrialismus. Továrny a průmysl byl na začátku, a lidé, kteří se měli stát dělníky v továrnách, ještě nebyli potřebně plně vzděláváni a stát s kodifikovanou vzdělávací soustavou se teprve začal formovat. Za druhé, ti, co drží moc a i ti, kteří nevládnou, disponují určitým vzděláním. Tento stav nastává v pozdním industrialismu. Továrny a průmysl už naplno produkují výrobky a zvyšují tak ekonomický růst společnosti a k tomu účelu už jsou všichni členové společnosti vzděláváni. Za třetí, ti, co moc mají, vzdělání nejsou, ale zbytek společnosti ano. Tento stav Gellner zasazuje do období příhodné pro agrární společenstva. Za čtvrté, ani jedna vrstva obyvatelstva není nějakým způsobem vzdělána. Tento stav je pak typický pro každou agrární společnost, která stagnuje a nejeví známky rozvoje (Gellner, 1993: 101-103).

Když se k těmto čtyřem typům společenského stavu přidá ještě možnost, že v každém stavu existuje buď jedna, nebo dvě kultury (v tom smyslu, že ovládající a ovládaní mají každý svou vlastní kulturu), dostaneme dvojnásobný počet typů, tedy

konečných osm. Z těchto osmi typů Gellner vyškrtne hned čtyři možnosti, a to ty, kde je stejná kultura, jak ovládajících a tak i ovládaných. Stejná kultura je pro nacionalismus cílem a proto nemá své uplatnění v těch společnostech, kde už toto nastavení je. Ze zbývajících čtyř typů vyškrtává ještě stav raného industrialismu. K tomuto typu poznamenává, že raný industrialismus rozdělil sice společnost do tříd, ale tyto třídy se nerozvíjely směrem k nacionalistickým střetům ve společnosti, neposkytovaly náboj pro vyhrocený střet. Kulturní rozdílnost mohla vyvolat konflikt, ale třídy, které nově vznikaly, byly silnější a roztržka ve společnosti zaležela spíše na nich, kulturní rozdílnosti mohly pouze pomoci k určení nepřítele (Gellner, 1993: 104).

Zbýlé tři typy nacionalismů Gellner popisuje podrobněji. První typ označuje jako klasickou formu habsburského nacionalismu. Jak bylo napsáno, držitelé moci jako jedini mají přístup ke vzdělání a tím i k vysoké kultuře. Tato kultura je považována za jejich vlastní kulturu. Poddaní přístup k vysoké kultuře nemají, ale vyznávají své lidové kultury. Tyto lidové kultury je možné přetransformovat na vysoké kultury, které budou soupeřit se stálou vysokou kulturou, využijí, ale nemusí nutně, historicky politickou jednotku, která zde byla a používala tuto kulturu. Šance na úspěch je v tom případě, když jsou příhodné okolnosti a když intelektuální složky této kultury pracují na jejím přetavení velmi důkladně (Gellner, 1993: 108).

Další typ, který je nazýván autorem klasický liberální nacionalismus západního typu, je podobný, jen s tím rozdílem, že přístup ke vzdělání mají všichni. V této podobě nacionalismus usiluje pouze o změnu ve výkonu moci, protože vysoká kultura už zde existuje. Jediné, co jí chybí, je chabý počet institucí (včetně politických), které by se s ní ztotožnily a pomáhaly s její reprodukcí a udržováním. Tento nacionalismus je typický pro sjednocení, hlavně Itálie a Německa (Gellner, 1993: 109-111).

Třetí a poslední typ nacionalismu Gellner nazývá nacionalismus v diaspoře. Pro bližší pochopení se Gellner dívá do minulosti, a začíná pojetím skupiny, pro kterou je tento nacionalismus typický. Kdysi určitá menšina ve společnosti plnila určitou funkci, posléze tedy měla určitou specializaci. Tato specializace ale byla vykoupena vojenskou a politickou bezmocí. Lidé z této menšiny se navíc dali rozeznat od ostatních (například stavba postavy či rysy v obličeji) a většinou patřili na okraj společnosti, většinová společnost se s nimi neztotožnila (Gellner, 1993: 112-117). Jelikož tato menšina plnila

určité funkce, byla státem chráněná. Ale v industrializovaných společnostech se začala požadovat jistá dávka vzdělání a práci menšiny mohl začít dělat kdokoliv, její výhradní právo na určité profese se vytrácí. Stát tento jev podporuje. Centrální podoba státu a moderní dělba práce, podpořená individualismem, odporuje monopolizování určité práce do rukou menšiny. Začíná být díky své specializaci ve výhodě. Státu nejvíce pomůže, když (kulturní) nepokoje, obrátí čistě proti této menšině. Jedna z možností pro tuto menšinu je pak vytvořit si vlastní stát. Ovšem tito lidé nemají vlastní půdu, proto tento nacionalismus má jiný cíl, a to je získání vlastní půdy (Gellner, 1993: 117, 120).

Gellner tedy třídí nacionalismy podle tří klíčových kritérií. Jsou to přístup k moci, k vysoké kultuře a počet kultur na daném území. Pomocí těchto tří kritérií dochází k osmi typům nacionalismu. Z těchto osmi typů vyřadí 4 typy, které mají na jednom území pouze jednu kulturu. Je to z důvodu již splněného nároku nacionalismu, jeden stát, jedna kultura. Dále vyřadí ještě ten typ, kde mají třídy větší vliv než kulturní rozdílnost.

Zbylé tři typy nacionalismu jsou možné. Je to habsburský nacionalismus, který má za cíl přeměnit lidové kultury poddaných do vysoké kultury, soupeřící s kulturou vládnoucí vrstvy a jehož úspěch je možná díky příhodným okolnostem a práci intelektuálů těch lidových kultur, které mají být převedeny do vysoké. Pak je to liberální nacionalismus, jehož cílem je změna podílu na výkonu politické moci. Vysoká kultura už zde je, ale nemá politické zastřešení. Poslední typ je nacionalismus v diaspoře, který má jako hlavní cíl získat území pro své lidi, kteří tvoří specializovanou menšinu ve státech.

4.4.1. Nesprávné teorie nacionalismu

Gellner vyjmenovává čtyři teorie nacionalismu, které se snaží o jeho vysvětlení a pochopení, ale nemají, podle autora, dlouhou udržitelnost. Navíc, dějiny samy ukázaly nesprávnost některých z nich.

Nacionalismus je něco přirozeného, samozřejmý jev, který se stále obnovuje. Pokud nacionalismus někde chybí, je to znak jeho násilného potlačení (Gellner, 1993: 140). Gellner ale sám popisuje, že nacionalismus přirozený a samozřejmý rozhodně není, neexistoval vždy. Je spjat až s průmyslovou společností, ve které se může řádně rozvíjet a ve které může získat silný vliv na společnost a národy.

Nacionalismus je pouze umělý následek myšlenek, které byly proneseny, ale byla to pouhá náhoda, společnost by se bez těchto myšlenek obešla (Gellner, 1993: 140). Bez myšlenek, které nacionalismu pomohly vzniknout, by se společnost neobešla nebo by její podoba byla zcela odlišná. Individualismus, hlásaný reformací, potřeba gramotnosti, která musí být nějak celospolečensky poskytována, dále moderní způsob dělby práce, bez kterého by industriální společnost nemohla fungovat, stejnorodost kultury, která usnadňuje práci. To jsou jen některé myšlenky a stavy, které doprovázely vznik nacionalismu. Bylo potřeba jejich vyřčení a o náhodu se jednalo málo kdy, většinou šlo o přirozený vývoj společnosti, který s sebou nesl i nacionalismus.

Poselství, které mělo dospět ke třídám a „probudit“ je, tak omylem došlo k národům. Jak neoprávněný příjemce tak ani oprávněný ovšem nemají ochotu si toto poselství mezi sebou vyměnit. Toto je marxistická teorie (Gellner, 1993: 140). Třídy jako takové podle Gellnera neposkytují prostor pro nacionalistický zápal. To umožňují kulturní rozdíly, ne třídní. Kulturní rozdíly se mohou vyskytovat i mezi třídami, ovšem jedná se o malicherné rozdíly v rámci kulturních celků jako takových. Poselství, které tedy mělo zprostředkovat rozdíly a kulturní jednotu, muselo nutně dorazit až k národům, pokud chtělo mít reálný dopad.

Nacionalismus se objevil díky atavistickým silám krve a půdy. Nacionalisté se domnívají, že tyto síly jsou životodárné. Hned dále Gellner dodává, že nelze prokázat, zda byl člověk horší nebo lepší než před industriální společností. Proto atavistické síly nemají s nacionalismem nic společného (Gellner, 1993: 140-141).

Za určitou teorii nacionalismu by se dal pokládat i patriotismus. Gellner připodobňuje nacionalismus ke zvláštnímu druhu patriotismu. Má jisté odlišnosti, kterými se odlišuje od klasického patriotismu. Oba dva pojmy věnují svoji oddanost jednotkám, ovšem nacionalismus pouze těm, co mají jednotnou kulturu. Tato kultura navíc musí být kultura vysoká nebo se alespoň o přeměnu na kulturu vysokou snažit. Tyto kultury musí být dost velké na vytvoření a udržení vzdělávací soustavy, protože skrze ni se kultura reprodukuje dále. I anonymní obyvatelstvo nacionalismu spíše vyhovuje, to se objevuje až s industriální společností (Gellner, 1993: 149).

4.5. Shrnutí

Podle Gellnera tedy nacionalismus požaduje vznik státu. Tam kde stát nevznikne, nebude ani nacionalismus. Chce vlastní stát, což ale není možné pro všechny nacionalismy. Ten správný typ státu vzniká až ve třetím stádiu vývoje společnosti, jedná se o průmyslovou společnost. Ta se od ostatních odlišuje pomocí znaků, které umožňují vznik nacionalismu. Jsou to migrace, kdy do cizích prostředí je zavedena cizí kultura, pak nová dělba práce ve společnosti, která pomáhá s uvědoměním si rozdílů mezi sebou a v neposlední řadě existence centralizovaných států. Tento stát má za úkol reprodukci jedné kultury. Kultura definuje i výrobní prostředí a to pro všechny členy společnosti, proto se stará o reprodukci jen jedné kultury, ve které si budou všichni rozumět.

Pokud člověk prokazuje dobrovolnou věrnost takové společnosti, která tvoří určitou skupinu lidí a ztotožňuje se s vysokou (kodifikovanou) kulturou, která se dotýká všech lidí a je pod ochranou centralizovaného státu, pak vzniká podle Gellnera národ. Národ může vzniknout pouze v průmyslových společnostech, protože pouze tam jsou centralizované státy. A jelikož se průmyslová společnost neobjevuje všude najednou, tak se kulturní rozdíly mohou mezi jednotlivými územími vyjasňovat a díky individualismu může člověk mít pocit, že je s ním špatně zacházeno, a za viníka určí ty, kteří mají jinou kulturu. I to pomáhá vytvořit národ, protože se zde reflektuje věrnost skupině s jednotnou kulturou.

Budoucnost nacionalismu závisí podle Gellnera na jazyku za předpokladu, že jeden jazyk znamená jednu určitou a nezaměnitelnou kulturu. Až se postupem času průmyslové společnosti téměř homogenizují a jediný větší rozdíl mezi nimi bude používaný jazyk, pak nacionalismus vymizí.

5. Nacionalismus

Druhou knihou pro identifikování proměny pojmu nacionalismus, je kniha se stejnojmenným názvem, Nacionalismus. Je to kniha vydaná poprvé v roce 1997 (Tošner, 2006: 87), tedy po autorově smrti. V této knize podává Gellner výklad o nacionalismu, jak ho chápe on sám. Jak se nacionalismus vyvíjel, ukazuje různé podoby nacionalismu v čase, jeho důsledky a v závěru Gellner nastiňuje vývoj nacionalismu, o kterém se domnívá, že převládne. Mým výzkumným záměrem je proměna pojmu

nacionalismus v Gellnerových dílech. Na základě obsahové analýzy jsem si stanovil následující kategorie.

Za první, společnost. Ukazuje vývoj společnosti a zastavuje se u toho typu společnosti, který byl pro vznik nacionalismu přívětivý. Popisuje jaké vlastnosti má tato společnost.

Za druhé, stát. Pro vznik nacionalismu bylo zapotřebí vytvořit určitý typ státu, ve kterém se nacionalismus uchytí. Takový typ státu Gellner popisuje. Přidává funkce státu v různém čase a existenci samotného státu vůbec.

Za třetí, kultura. Kultura, kterou nacionalismus bere jako jedinečnou pro určitou populaci. Kultura pomáhá nacionalismu při popisu odlišení se a vymezení se oproti jiným skupinám populace či jiným kulturám. Gellner popisuje, co kultura podle něj znamená a jakou má spojitost se vznikem a působením nacionalismu na společnost a jakou roli hraje etnicita ve vztahu k působení nacionalismu.

5.1. Společnost

Nacionalisté si jsou vědomi faktu, že nacionalismus vždy všude neexistoval. Podle Gellnera procházela lidská společnost třemi etapami vývoje. První druh společnosti byla společnost lovecko-sběračská. Neexistoval stát, tlupy se občas spojovaly (bez ohledu na kulturu) a nebyl zde požadavek na vytvoření jednotné kultury. Nebyl zde vzdělávací systém, který by protlačoval danou kulturu. V těchto společnostech tedy nacionalismus nevznikl, a kdyby ano, nebyl by vnímán jako problém společnosti (Gellner, 2003: 22, 29).

Druhá fáze je agrární společnost. Největší změny oproti loveckým tlupám je začínající centralizace politické moci, hierarchizace společnosti a vznik písma, které umožnilo přenos kulturních zvyklostí v čase (Gellner, 2003: 30-31).

Negramotné společnosti tyto myšlenky nemohly uchovávat, pouze hromadily suroviny. Produkce surovin bohužel nestačí uživit větší počet lidí, a jelikož je tato společnost hierarchická, tak každý střeží to své vlastní a snaží se odlišit od ostatních (Gellner, 2003: 32, 35).

Taková společnost je pro nacionalismus už přívětivější. Je zde písmo, pomocí kterého je předávána kultura a lidé se snaží odlišit od ostatních, i když prozatím jen v rámci jedné kultury. Navíc, jsou zde zárodky centralizovaného státu, který musí někdo řídit, musí být někým obsazovány mocenské posty. Gellner však uvádí jeden důležitý faktor, proč by se nacionalismus v agrární společnosti špatně uchytil. Kultura zde měla za úkol určit místo, kam člověk patří, do jaké hierarchické vrstvy. Neurčovala hranice toho, kde končí jedna kultura a začíná druhá. Člověk nedisponoval navíc mobilitou, měl své místo. Kultura v agrární společnosti ještě nefungovala jako nástroj vymezení se proti jiným kulturám, ale jen jako nástroj na určení příslušnosti uvnitř jedné kultury (Gellner, 2003: 36, 40).

Třetí fáze je průmyslová společnost. Ta se opírá o ekonomický růst. Z toho důvodu je zde potřeba inovací a nadaných lidí. Kvůli potřebě specialistů jsou hierarchické společnosti vytlačovány a nahrazovány rovnostářskými. Tomu nahrává i nový typ dělby práce. V těchto společnostech i jednoduchá manuální práce vyžaduje určitou dávku gramotnosti. Zde už je sociální a pracovní mobilita součástí společnosti. Člověk nemusí zůstat na stejné pracovní pozici celý život. Lidé jsou anonymní, navzájem se neznají (Gellner, 2003: 41 – 44).

Z časového hlediska nacionalismus neexistoval vždy. I když nacionalisté hlásají dodržování a návrat k tradicím a používají argumenty poukazující na jistou kontinuitu, tak sami za svůj vliv na společnost, za vliv nacionalismu, vděčí pouze zlomu v dějinách, vzniku industriální společnosti a postupnému vytváření národních států (Wurgaft, 1995: 78). Důvodem byla neexistence rozvrstvené společnosti a zvýšení mobility lidí, díky čemuž se člověk dostal na jiné místo (ať už geografické, pracovní nebo společenské) snáze nežli dříve. Další z důležitých podmínek byla existence specifického státu.

5.1.1. Shrnutí kapitoly společnost

Společnost prochází vývojem, nejvyšší stádium vývoje je průmyslová společnost. V lovecko-sběračských společnostech nacionalismus vzniknout nemohl kvůli absenci státu, v agrárních společnostech se začíná moc pomalu centralizovat a vzniká písmo, ovšem kultura zde pouze určuje místo člověka v hierarchické struktuře, které agrární společnosti měly.

K nástupu nacionalismu totiž bylo zapotřebí vytvoření určitých podmínek, kde by lidé byli schopni takový názor akceptovat. Tyto podmínky zaručuje až nejvyšší stádium vývoje společnosti, průmyslová společnost. Je rovnostářská, stojí na předpokladu ekonomického růstu, díky čemuž má komplexnější dělbu práce, a každý člověk musí být vzdělán, aby dokázal v průmyslové společnosti pracovat, i když díky nově přítomné profesní mobilitě nezůstává na jednom pracovním místě celý život. Kultura zde už měla za úkol rozlišení lidí právě podle kulturních zvyklostí.

5.2. Stát

Stát podle Gellnera není univerzální entitou. Neexistoval vždy. Nacionalismus se neobjeví tam, kde není stát, protože jeden z nacionalistických požadavků je nutnost obsazovat posty v centru institucionalizované moci pouze skupinou lidí, která má jednu stejnou kulturu. Takovou kulturu, jako celá společnost (Gellner, 2003: 19 – 20). Z toho plyne i další nutnost pro nacionalismus. Vznikne pouze v centralizovaných státech. Centralizovaný stát ovšem nevznikne v každé společnosti. Podle Gellnera musí společnost dojít do fáze průmyslové společnosti, kde centralizovaný stát vzniká.

Stát v jiných vývojových fázích společnosti měl rozdílné úkoly. V lovecko-sběračské společnosti stát nebyl vůbec. V agrární společnosti stát (spíše vládnoucí třída) především dohlížel nad zásobami. Otázka, kdo by měl vládnout, nevznikala (Gellner, 2003: 20, 33). Stát v industriální společnosti zajišťuje kulturu a je s ní spojen skrze vzdělávací systém. Tam, kde je vysoká (kodifikovaná) kultura, ale stát, který by jí zajišťoval, chybí, vzniká nacionalistický požadavek na vytvoření státu pro tuto vysokou kulturu (Gellner, 2003: 70).

5.2.1. Shrnutí kapitoly stát

Nacionalismus vyžaduje stát pro svou kulturu, ale stát jako instituce neexistoval vždy. Z čehož plyne, že kde není stát, nebude ani nacionalismus.

Nacionalismus potřebuje centralizovaný a kulturně homogenní stát. Centralizovaný stát a vysoká kultura vzniknou pouze v průmyslové společnosti, proto se nacionalismus dříve neobjeví.

Nacionalismus lidem nenařizuje, jakou kulturu si mají zvolit, ale říká jaká kultura a příslušníci jaké kultury mají vládnout v moderním centralizovaném státu.

5.3. Kultura

Gellner pojem kultura podrobně rozebírá a po zodpovězení otázek, co je to kultura a jak si ji člověk může osvojit, se zabývá, otázkami, co rozhoduje o identitě člověka, důležitosti sociální organizace kultury, úlohou náboženství ve vztahu ke kultuře a jak byl v Evropě naplňován požadavek nacionalismu jeden stát, jedna kultura.

Kultura je velmi důležitý pojem k pochopení pravého významu koncepce nacionalismu v pojetí Gellnera. Kulturu sám Gellner definuje různě. Začíná s tvrzením, že kultura se může u lidí lišit a že v obecném významu jsou to vlastnosti, kterými se určitá skupina dokáže odlišit a vymezit vůči druhé skupině. Jedná se pouze o sociální odlišnosti, ne genetické. Tyto vlastnosti jsou stejné a jsou předávány z generace na generaci (Gellner, 2003: 15).

Kultura, jak jí definuje Thomas Eriksen, je sdílený pohled na svět členů určité skupiny, která se tímto pohledem odlišuje od ostatních (Eriksen 2007: 17, 18).

Pro nacionalismus je tady klíčová informace, že pomocí kultury se lidé odlišují od ostatních. Nacionalismus tedy kulturu využívá při obhajování svých zájmů, když například nárokuje území pro jednu kulturu, která tam (podle nacionalistů) vždy sídlila.

Když už víme, co to kultura je, potřebujeme si vyjasnit, jak si může člověk kulturu osvojit. Gellner zmiňuje fakt, že k osvojení kultury je potřeba, aby člověk disponoval jistými genetickými předpoklady. Důležité je poznamenat, že ihned dodává, že tyto genetické předpoklady jsou u všech lidí stejné či podobné, a proto je jen na konkrétním člověku, pro kterou kulturu se rozhodne a kterou si osvojí (Gellner, 2003: 16).

Gellnerovo tvrzení o stejných genetických předpokladech pro osvojení kultury jde proti názorům, že k tomu, aby si člověk osvojil danou kulturu, musí disponovat jinými (například vyššími) genetickými předpoklady. Gellner tak poukazuje na nedostatky, jak nacionalismus chápe sám sebe. Nacionalismus se soustřeďuje i na fakt, odkud člověk pochází a tím pádem se snaží člověka k jisté identitě postrčit, ukázat mu (v nacionalistické rétorice by se dalo říct pomoci) pro jakou kulturu by se měl rozhodnout

či se k ní alespoň hlásit. A pro podporu své argumentace si nacionalismus vybral „kořeny“ člověka. Ty zvolil jako základ identity. Ty dělají z člověka toho, kým je. Neohlíží se na jiná kritéria, jako jsou podle Gellnera rozum nebo status. Kořeny se poznají podle toho, jaké má člověk prarodiče, předky, ne podle toho, jakou má např. víru (Gellner, 2003: 91-92).

Podle Gellnera jsou si lidé, z hlediska schopnosti osvojit si kulturu, rovni. Nikdo nedisponuje lepšími předpoklady pro jistou kulturu, i když to může nacionalismus tvrdit. K takovýmto případným tvrzením pak přidává nacionalismus argument ohledně původu konkrétního jedince, který určuje jeho identitu. To samo o sobě podle nacionalismu stačí k důvodu vyznávat a praktikovat určitou kulturu.

Gellner sice připouští, že uvnitř kultury se jednotliví lidé navzájem liší, ale tato odlišnost je pouze věková, pohlavní nebo se liší charakter dané osoby. To, co je důležité, jsou vztahy mezi jedinci. Každý má nějakou pozici, s níž se pojí nějaké povinnosti nebo práva. Toto Gellner nazývá sociální organizací a dodává, že každá kultura potřebuje nějaký model sociální organizace či naopak. Kultura a s ní spojená organizace jsou pojmy věčné a univerzální (Gellner, 2003: 17, 19).

Gellner definuje nacionalismus s pomocí pojmu kultura a sociální organizace. Podle této definice je kulturní podobnost základním pojítkem ve společnosti a členové takovéto skupiny patří i ke stejné kultuře (nacionalismus používá raději pojem ke stejnému národu). Kulturní podobnost může být v krajních případech i nezbytnou a postačující podmínkou členství (Gellner, 2003: 17, 19, 21).

Nacionalismus tedy sice bere kulturu jako nástroj pro vymezení se vůči druhým, ale už nebere vlastnosti tohoto nástroje, na ty se nezaměřuje a nevyjadřuje se o nich, zda jsou platné či špatné, nelegitimní.

Kultura pomáhá nacionalismu s odlišením lidí. Pomáhá uvědomit si (kulturní) rozdíly mezi lidmi. I když si člověk vybírá kulturu sám, tak se nacionalismus snaží člověka k určité kultuře posunout s poukázáním na jeho původ. Původ podle nacionalismu určuje identitu člověka.

Kultuře značně pomohla víra. I když nacionalismus degraduje náboženství jako sekundární a nepodstatné (O'Leary, 1997: 192), některé formy náboženství, konkrétně protestantské náboženství, k uchycení nacionalismu můžou pomoci. To se lišilo od římskokatolického tím, že zprostředkování mezi nadpřirozeným a laickým, se lidem značně omezovalo. Každý člověk začal být sám za sebe odpovědný za to, co dělá (byl sám pro sebe knězem), ale aby to mohl vykonávat řádně, potřebuje k víře samotné přístupu a rozumět jí. Přístup získá člověk tak, že si přečte Písmo a k tomu je zapotřebí nutně umět číst (Gellner, 2003: 96).

Lidé chtějí číst v Písmu ve svém jazyce, což vznáší požadavek na kodifikaci jazyka a vytvoření znakové řady, která bude každému jasná a stane se normou. Tím se jazyk dostává z místní lidové kultury na úroveň kultury vysoké, což je podle nacionalismu správné. Víra to ovšem dělá z jiného důvodu než nacionalismus. Víra chce jazyk kodifikovat proto, aby si každý mohl číst o víře a aby tím pádem byla víra posílena, nacionalismu o víru jako takovou nejde, ale výrazně mu pomáhá, protože rodící se národ může s vírou pracovat dále, může se vymezit vůči ostatním právě pomocí víry (Gellner, 2003: 96-97).

Nacionalismus náboženství využil při kodifikaci jazyka, vytvoření vysoké kultury. Pomohlo mu zformovat jednotnou vysokou kulturu a mohlo posloužit, vedle kultury, jako samotné kritérium pro vymezení se.

Tomuto vývoji ale neodpovídají všechny víry. Každá víra nemusí nutně pomoci nacionalismu k posílení jeho postavení, jako tomu je u protestantismu. Gellner zmiňuje islám a vliv této víry na nacionalismus v muslimských zemích. Islámské země při hledání důvodů zaostávání ve vývoji za západními zeměmi došly k myšlence, že je Korán chápán málo doslova, že by se měly vrátit ke zdrojům, podle nacionalismu ke kořenům (Gellner, 2003: 101).

Rozdíl byl, že reformisté v islámu se neptali lidí na jejich kořeny, protože místní prostý lid, který podle nich reprezentovaly nevzdělané venkovské a městské masy, byl spíše zkažený a nevědomý, což pak zavinilo i špatnou interpretaci Koránu, a bylo zapotřebí vytvořit nový model. Model, který by měl podobu místní tradice, takže by lidé za tímto šli a následovali by tento model, ale zároveň by nebyl reprezentován jejich

lidovou kulturou, ale městskou elitou. Byl by reprezentován pouze učenici, kteří dokážou Korán chápat doslovněji, přesněji. V této chvíli byl nacionalismus poražen, protože ta kultura, která vznikla, neměla spojitost s lidovými zvyklostmi, ale s vírou, jak jí chápali pouze učenici. Neměla spojitost s půdou, se kterou jí nacionalismus rád spojuje, ale s nadpřirozenem, to bylo hlavní. Lidská identita se neodvozovala od kořenů, od půdy, od předků, ale pouze od víry (Gellner, 2003: 102-104).

V islámských zemích neměl nacionalismus úspěch, protože zde nebyl důležitý původ lidí, ale víra. Ta byla určena podle učenců a ne podle lidových kultur, což je pro nacionalismus klíčové.

Základní požadavek nacionalismu zní: jeden stát, jedna kultura. Jsou národy, kde jedna z těchto podmínek byla splněna, tam myšlenka nacionalismu způsobila jen drobné změny. A jsou národy, které neměly podle Gellnera ani vysokou kulturu ani stát.

Například o pobřeží Atlantiku Gellner píše, že zde nacházející se silné dynastické státy měly své politické hranice shodné s kulturními. Měly jak svoji vysokou kulturu, tak platformu, která kulturu zaštiťovala. A v takovýchto státech byl požadavek nacionalismu splněn dříve, než se nacionalismus objevil (Gellner, 2003: 67-68).

Ale podle některých Gellner ignoruje jisté události, které zde proběhly dříve a měly znaky nacionalistických jednání. Daniele Conversi ve svém díle poukazuje na Španělsko. Píše, že nacionalistický sjednocující prvek, mělo Španělsko ještě před příchodem společnosti, která podle Gellnera umožňuje vznik nacionalismu. Poukazuje na události jako je reconquista (Conversi, 2007: 377), kdy bylo španělské území obýváno příslušníky jiné než španělské kultury, dále je zde pronásledování konvertovaných muslimů a Židů (Conversi, 2007: 377), kde byl požadavek na jednotu kultury a náboženství. Narušuje tím pomyslnou jednotu tohoto geografického celku, když ukazuje, že nacionalistické události přicházely již v agrární době.

V oblasti Sváté říše Římské bylo potřeba vytvořit stát pro vysoké kultury Němců a Italů. Tyto národy měly vysokou kulturu, ale nedisponovaly státem kvůli velké fragmentaci území, rozvoji obchodu posilujícího města a sporu císaře s papežem (Gellner, 2003: 69-70).

Toto tvrzení podporuje i Miloš Řezník, když popisuje zvýšený zájem o německý jazyk, divadlo či literaturu a začalo silit hnutí za emancipaci jazykové německé kultury. To vše již v 18. století, tedy v době, kdy se nacionalismus ještě neprojevoval (Řezník, 2003: 76-77).

Dalším dokladem tohoto je nabádání německé advokáta Justuse Mösera, který již v roce 1785 požadoval po německé vzdělané elitě, aby zbavila německé myšlení vlivů ze zahraničí a začala tvořit národního ducha (Schulze, 2003: 133).

Od oblasti Svaté říše Římské směrem na východ a na jih si nacionalismus vypomáhal etnicitou při prosazování svého požadavku jednotného státu a kultury. Etnicita zde pomáhala zvýraznit kulturní rozdíly. Dá se hovořit o východním etnickém nacionalismu (Gledhil, 2005: 374).

Etnicita může mít specifické znaky. Může se projevovat určitou mentalitou, jiným charakterem mezilidských vztahů a genderových rolí v nich, modelem rodiny a rodinných vztahů (Moravcová 2008: 19). To všechno jsou znaky, které mohou mít dosah až do kulturní roviny, pomocí nichž se skupina vymezuje vůči druhé. Navíc, každá etnická ideologie se snaží zdůrazňovat právě kulturní pospolitost svých členů (Eriksen 2012: 28). Pro pocit etnické identifikace je důležitý především fiktivní původ a domnělí předkové (Smith 2003: 273). Proto má etnicita tak důležité zastoupení v těch oblastech, kde není definována vysoká kultura.

Střední a východní Evropa neměla své kodifikované kultury patřící národům a státy neodpovídaly národnostnímu složení. Jazyky a kultury nebyly jasně vymezeny, musely být vytvořeny v průběhu 19. století. Velmi promíchané prostředí různých kultur vyžadovalo nutné přesuny obyvatelstva, včetně etnických čistek, které k východoevropskému nacionalismu patřily (Gellner, 2003: 71-73).

Andrzej Walicki poukazuje na fakt, že podle Gellnera všem zemím ve středovýchodní Evropě chybí "vysoká kultura" a politické tradice, a tak úplně ignoruje například polskou historii a vynechává tradiční rozdělení národů tohoto regionu na "historické" národy, které mají svůj plně tvarovaný jazyk, silnou tradici funkčnosti jako

státu nebo mají svou vlastní "horní třídu", a "nehistorické" národy, které nic z popisovaného nemají (Walicki, 1998: 615).

V době idealistických myšlenek prezidenta W. Wilsona v této oblasti Evropy sice vznikly nové státy na základě práva na sebeurčení, protože nacionalismus byl přijímán jako princip určení legitimacy nějaké politiky, ale jejich existence byla ukončena nově příchozími říšemi. Ve 40. letech zde docházelo k nuceným migracím a masovému vyvražďování, dokud nebylo území podle nacionalismu očištěno (Gellner, 2003: 60-63).

Profesor John A. Hall tvrdí, že v reakci na Versailleské uspořádání vznikly státy, které byly s geopolitického hlediska dlouhodobě neudržitelné (Hall, 1995: 158-159). V těchto státech sílil tlak na integraci menšin do společnosti, které byly budoucím vývojem stále více znevýhodněny. Myšlenka, že každý národ se může vyvíjet v celek, byla v té době velmi silná, stejně tak jako návrhy na ukončení nadnárodní identity. Toto byl podle Halla specifický nacionalismus, který se od ostatních liší a sám Hall ho nazývá integrální nacionalismus (Hall, 1995: 157). Popisuje, že situace v tomto regionu v tomto období, je celý samostatný typ nacionalismu.

Území jihovýchodní Evropy bylo podle Gellnera od nacionalismu drženo útvarem, který vznikl v té oblasti po první světové válce (Gellner, 2003: 73-74). Ovšem jak můžeme vidět, tato část Evropy zažila velkou vlnu migrace a etnických čistek poté, co Sovětský svaz padl a jednotlivé národy se chtěly vymanit z vícenárodních, občas silně heterogenních svazků (Tolčinský, 2006: nestránkováno; Rákos, 2011: nestránkováno).

V současné době Gellner popisuje, že stabilní vláda společně s průmyslovou společností, přispívá svým fungováním ke zmírnění pocitu příslušnosti k nějakému etniku. Toto se nevztahuje na přistěhovalecké menšiny. Pokud vláda autoritu nemá a většinové obyvatelstvo jí neuznává, pak se společnost dokáže semknout do etnických hnutí, které mají jasně definovanou příslušnost. Z toho může vyplynout konflikt, jehož základem bude etnická příslušnost a boj o právo etnika zůstat na již osídleném území. Nacionalismus spojuje půdu a zemi velmi účinně (Gellner, 2003: 64-65).

Gellner dodává ještě konfliktní potenciál i mezi etnikem samotným, který se může přelít i do celospolečenského konfliktu. Je rozdíl mezi etnikem začleněným a etnikem nezačleněným. Ti, co jsou začleněni do většinové společnosti, mohou být ohroženi lidmi

svého vlastního etnika, konkrétně těmi, kteří začlenění nejsou. Pokud bude rozdíl mezi začleněnými a nezačleněnými příliš viditelný (privilegia oproti chudobě) a pokud dané etnikum pochází z oblastí, které je naučili používat mstu v takové míře, že je to bráno jako součást jejich kultury, může ve společnosti nastat velký konflikt (Gellner, 2003: 78-79). Pod principem kolektivní viny mohou většinoví obyvatelé vidět celé cizí etnikum, bez rozdílu začlenění, jako hrozbu pro společnost a stát, začít si uvědomovat jejich odlišnost a konflikt podněcený nacionalismem je na světě. Je tedy důležité brát v potaz, v jaké situaci se cizí etnikum nachází a z jakých kulturních podmínek přichází.

Ovšem Brendan O'Leary je přesvědčen, že zvolený postup vlády vůči menšinám (secesionistický, federalistický ...) je další cestou, která může vést ke konfliktu, ale když vláda nabídne etniku jisté možnosti, může tím tlumit secesionistický nebo konfliktní potenciál menšinového etnika (O'Leary, 1998: 65).

5.3.1. Shrnutí kapitoly kultura

Gellner odpovídá na otázku, co je to kultura a jak si ji člověk může osvojit. Dochází k faktu, že jsou to obecně znaky odlišnosti skupiny lidí, a že se pomocí kultury lidé vymezují vůči ostatním lidem. Kulturu si může člověk osvojit, jakou chce, protože všichni lidé mají stejné předpoklady pro osvojení si kultury a identitu si tak člověk zvolí tu, kterou více preferuje. Nacionalismus se tak uchyluje k původu člověka a na základě původu se určuje identita člověka podle nacionalismu. Každá kultura potřebuje model sociální organizace, aby bylo jasné vymezení vztahů mezi jedinci.

Popisuje prospěšnou práci náboženských protestantských myšlenek, které pomohly kultuře uchovávat své normy v psané podobě.

Základní požadavek nacionalismu na jednotu politických i kulturních hranic byl například v Evropě naplňován postupně. Tam, kde byla vysoká kultura, ale chyběl stát, měli nacionalisté za úkol vytvořit stát. Tam, kde se stát i kultura hraničně překrývaly, nacionalisté nic dělat nemuseli. Tam, kde nebyla ani vysoká kultura a ani stát, museli si nacionalisté vypomoci etnicitou, a podle etnického klíče "očistit" dané území, a to za pomoci vysídlování, přesunů obyvatelstva a etnických čistek.

5.4. Shrnutí

Gellner dává velký důraz na kulturu. Pomocí kultury se lidé navzájem odlišují. Podle nacionalismu jsou některé kultury pro některé lidi vhodnější, protože pro ni mají lepší předpoklady, to je ale podle Gellnera mylná představa. Nacionalismus se tak soustřeďuje na původ jednotlivce. Podle původu se pozná, ke které kultuře by se jednotlivec měl přiklonit.

Nacionalismu pomohla protestantská víra, když požadovala kodifikaci jazyka. Tím mu pomohla vytvořit vysoké kultury, které nacionalismus využívá k obhajobě svých zájmů. Lidé se tak mohou vymezit pomocí kultury nebo i pomocí vyznávané víry.

Nacionalismus se na různých místech Evropy projevoval jinak. Na atlantickém pobřeží byly státní i kulturní hranice stejné (to je požadavek nacionalismu) a na území Svaté říše římské byly zase vysoké kultury, které ale neměly stát. Ve zbytku Evropy nacionalismus využíval etnicitu k prosazení kultury. V 19. století byla nakreslená mapa ignorující etnicitu, a tato území tak byla etnicky a kulturně promíchaná. Bylo zapotřebí velkých přesunů a migrace obyvatelstva. Po první světové válce umožnila politika využívající nacionalismus vznik států v této oblasti. Pod vlivem nacionalismu zde docházelo ve 40. letech k etnickým čistkám, protože nacionalismus požadoval jednu kulturu a jeden stát. Poté v těchto oblastech, teď již etnicky vyčištěných, začalo docházet k ochabování pocitu etnické příslušnosti, ale s rostoucí migrací a oslabenou vládou se dokázal pocit opět probudit a s ním i nacionalismus, protože se objevily na jednom území minimálně dvě kultury a dvě etnika, což mohlo rozpoutat konflikt, jehož základem by byla právě etnicita.

Nacionalismus by se neuchytil nikde, pokud by společnost neprošla určitým vývojem. V průmyslové společnosti nastaly podmínky, které umožnily nástup nacionalismu. Kultura dostala nový úkol, a to rozlišení lidí. Bylo to z důvodů nerozvrstvené společnosti (ta byla v předešlém stádiu), vyšší sociální mobility, nové dělby práce a centralizovaného státu. Právě centralizovaný stát je podle Gellnera nutný předpoklad ke vzniku nacionalismu. O mocenské posty by se měli ucházet jen příslušníci stejné kultury, ale zároveň tento stát vznikne jen v průmyslové společnosti. Jsou tedy vzájemně podmíněné, co se vzniku nacionalismu týče.

6. Srovnání knih Nacionalismus a Národy a nacionalismus

Na základě obsahové analýzy jsem si zvolil tři kategorie, pomocí kterých jsem zkoumal proměnu nacionalismu v dílech Arnošta Gellnera. Jsou to tedy společnost, stát, kultura.

Gellner ve svých knihách píše, že společnost prochází vývojem. Jsou to tři etapy, z nichž až ta poslední, třetí, je vhodná pro vznik nacionalismu. V knize „Národy a nacionalismus“ píše napřed o druhém stádiu, agrární společnosti, kde se objevila gramotnost, důležitý prvek pro uchování kultury. V dalším stádiu, industriální společnosti, měla společnost čtyři základní znaky pro uchycení nacionalismu. Těmito znaky jsou urbanizace, migrace, specifická dělba práce a ekonomický růst.

V knize „Nacionalismus“ Gellner rozvádí pojetí agrární společnosti a píše, že důvodem, proč se nacionalismus neuchytil v této společnosti, je její hierarchické uspořádání, které plyne ze stagnace společnosti, která netvoří nadbytek potravin. Kultura plnila pouze funkci rozřazení lidí do vrstev společnosti, neplnila funkci vymezení se vůči jiným kulturám. Nicméně připravila půdu pro budoucí uchycení nacionalismu. Industriální společnost je rovnostářská, takže kultura začala plnit jinou roli, a to vymezovací (vůči ostatním kulturám). Společenská a pracovní mobilita usnadnila kontakt s příslušníky jiných kultur, což vedlo k promíchávání národních států jinými kulturami.

Gellner vidí stát jako nutný předpoklad pro vznik nacionalismu. Tam, kde není stát, nemůže vzniknout ani nacionalismus. Ovšem přidává, že ne každý nacionalismus se svým požadavkem na stát uspěje. Hlavní úkol státu v moderní době je reprodukovat jednotnou kulturu a udržovat stejné kulturní prostředí.

Poukazuje na národ. Vznik národa souvisí s prostupující industrializací, kdy se kulturní rozdíly stávají více viditelnými a individualizace poslouží k získání dalších stoupenců jednoho národa. Gellner sice poukazuje, jak vzniká národ, ale neřeší dostatečně otázku území pro nový národ.

V knize „Nacionalismus“ Gellner zdůrazňuje, že stát neexistoval vždy a k tomu, aby se nacionalismus uchýtil, je zapotřebí vytvořit specifický typ státu. Centralizovaný stát, který vzniká pouze v industriální společnosti. V tomto typu státu jsou mocenské posty

obsazováni lidmi, kteří mají stejnou kulturu jako ti, kterým vládnou. Zde se Gellner nezabývá už pojmem národ, místo toho rozvádí funkci státu i v jiných obdobích, než jen v industriální společnosti. Kniha „Nacionalismus“ vyšla až po knize „Pluh, meč a kniha“, kde Gellner píše o třech stádiích společnosti podrobněji, a proto se na všechna stadia proměny společnosti zaměřuje i v knize „Nacionalismus“. Navíc se zabývá otázkou území, což v knize „Národy a nacionalismus“ nedostatečně rozvádí. Zde píše, že pokud je k dispozici kultura, ale stát neexistuje, má nacionalismus za úkol pouze vytvořit stát, tj. geograficky vymezit hranice státu. Lidé jsou už spojeni v „jeden národ“, ale nemají kde se usadit, o to se má postarat právě nacionalismus.

Kultura hraje vymežovací roli mezi lidmi či celými společnostmi, ale tuto roli kultura hraje až v industriální společnosti, kde se kulturní rozdíly vyjasňují. Napomáhá tomu gramotnost, která umožňuje sofistikovanější předávání kultury a vzdělávací systém, který kulturu reprodukuje. Gellner poukazuje na kritérium, kterým se kultury od sebe odlišují, a tím je jazyk (za předpokladu jeden jazyk, jedna kultura a jedna kultura, jeden národ). Jako kritérium to volí z důvodu, že vzdělávací systém reprodukuje s kulturou i její jediný jazyk. Národy se pak dorozumívají také jedním jazykem, a navíc, každá vysoká kultura má svoji znakovou řadu, aby bylo možné psát v jejím jazyce. Takto jazyk dokáže odlišit lidi od těch, co používají jiný jazyk. Mají zároveň i jinou kulturu.

V knize „Nacionalismus“ Gellner dochází na základě hlubšího popisu pojmu kultura k dalším znakům kultury, jazyk není tím jediným důležitým. Začíná identitou. Člověk si zvolí identitu, jakou sám chce, nevolí si identitu podle používaného jazyka. Tady se ukazuje pojem identita z knihy „Podmínky svobody“, kde Gellner mluví o identitě zvolené, nikoliv přiřazené, což člověku pomáhá zvolit si své místo ve společnosti. Další je náboženství, kdy se společnost může vymezit oproti druhým praktikovanou vírou, která může mít sdílené rituály s kulturou. K tomu poznamenává, že kultura může být ovládána modelem sociální organizace, který upravuje vztahy mezi lidmi. Určitá náboženství upravují mezilidské vztahy taktéž. Posledním znakem, který Gellner přidává, je etnicita. Poukazuje na místa v Evropě, kde nacionalismus nevyužíval jen kulturu k vytvoření státu, ale tam, kde nebyla vysoká kultura, si nacionalismus

vypomáhal etnicitou, a na základě etnické příslušnosti byli lidé přemísťováni a kultura byla nově tvořena.

7. Závěr

Gellnerova tvorba je velice rozsáhlá, z politologie přesahují jeho díla jak do antropologie (*Saints of the Atlas*), tak do filozofie (*Words and Things* nebo *Plough, Sword, and Book*). Nemalá část jeho tvorby se týká nacionalismu (z těch nejzásadnějších je to *Nations and Nationalism, Nationalism* či *Thought and Change*). Vzhledem k rozsahu jeho díla jsem se rozhodl soustředit se na téma, které považuji za Gellnerův nejzásadnější příspěvek do společenských věd - téma nacionalismu.

Metodologií pro tuto práci byla kvalitativní obsahová analýza. Na jejím základě byly zvoleny tematické kategorie, jejichž výskyt byl v textu zachycován. Byl brán i ohled na kontext, ve kterém se vyskytovaly, který byl důležitý pro identifikaci a interpretaci obsahu dané kategorie. Těmito tematickými kategoriemi jsou společnost, stát a kultura.

Poté byl popsán Gellnerův život, aspekty jeho života týkající se nacionalismu. Z životních událostí mělo vliv na jeho pojetí nacionalismu období vyrůstání v meziválečné Praze, kde vnímal rozdílné komunity, a následné obsazení Sudet Německem. Zažil období poválečného komunismu a rozpad Sovětského svazu, na který také ve svých knihách reagoval.

Arnošt Gellner učil na několika britských univerzitách. Po válce učil na Oxfordu, pak na univerzitě v Edinburghu, poté odešel do London School of Economic a nakonec učil v Cambridge. Po návratu do Prahy se stal ředitelem Centra pro studium nacionalismu na Středoevropské univerzitě.

Mezi myslitele, kteří Gellnera ovlivnili, patří Ludwig Wittgenstein. Gellner se vymezil vůči jeho pojetí jazyka v knize *Words and things*. Gellner zde požaduje potřebu kritiky a revize koncepčních systémů. Další je Karl Popper. Především v tom, jak Gellner začal chápat obecné poznání a svobodnou společnost. Poté Bronislaw

Malinovsky. Gellner souhlasí s jeho názorem, že nacionalismus vznáší požadavek na jednotu kultury.

V knize *Saints of the Atlas* Gellner popisuje svůj terénní výzkum v Maroku a zmiňuje zde vliv náboženství ve formování společnosti. V knize *Thought and Change* odmítá populárnější teorie nacionalismu. Podle něj se nacionalismu pojí se sociálními faktory a vzdělávacím systémem. V díle *Pluh, meč a kniha* rozebírá ekonomické, kulturní a politické procesy ve vývojových stádiích společnosti a závislost dějin na kultuře. V *Podmínkách svobody* Gellner píše co je to občanská společnost a zmiňuje proměnu identity člověka, důležité z kulturního hlediska.

Nacionalismus se objeví jen v industriální společnosti, ta má k jeho vzniku předpoklady. Nacionalismus je fenomén moderní doby. Gellner píše o migraci a orientaci na růst jako činitelích zvětšující rozdíly mezi lidmi, později ve svých dílech přidává ještě důležitost rovnostářské společnosti.

Nacionalismus vzniká v centralizovaných státech. Podle nacionalismu vzniká poptávka po schopnosti státu umět reprodukovat kulturu. Požaduje celek shodný jak politicky tak kulturně. Napřed píše o státu, který by byl pro národ zastřešující, kde by převažovala jedna kodifikovaná kultura. V pozdějších pracích Gellner píše o nutnosti identifikace s reprodukovanou kulturou, jako základní vazby, která definuje národ. To, co nově definuje příslušnost ke státu, který obývá daný národ, je kulturní stejnorodost. Nestačí, že ve státě převažuje kultura daného národa, pokud se člověk chce označit za příslušníka národa, musí se s kulturou identifikovat.

Kultura je kritérium, podle kterého se skupiny lidí vymezují. V každém společenském stupni vývoje plnila kultura jinou úlohu. V moderní době je to kritérium odlišnosti mezi jednotlivými kulturami. Kultury se liší podle používaného jazyka, později Gellner rozšiřuje kulturu o znaky etnické. Navíc náboženství či identita, kterou si člověk volí, mohou také sloužit jako kritérium pro vymezení se. Etnických projevů nacionalismu si nově všímá hlavně díky událostem, které následovaly po pádu Sovětského svazu a po vypuknutí války v Jugoslávii.

8. Seznam literatury

Použité knihy

Anderson, Benedict (1991). *Imagined Communities* (Londýn: Verso).

Barša, Pavel – Strmiska, Maxmilián (1999). *Národní stát a etnický konflikt* (Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury).

Eriksen, Thomas Hylland (2007). *Antropologie multikulturních společností. Rozumět identitě* (Praha: Triton).

Eriksen, Thomas Hylland (2008). *Sociální a kulturní antropologie. Příbuzenství, národnostní příslušnost, rituál* (Praha: Portál).

Eriksen, Thomas Hylland (2012). *Etnicita a nacionalismus: antropologické perspektivy* (Praha: Sociologické nakladatelství).

Gellner, David (1998). Preface. In: Ernest Gellner, *Language and Solitude: Wittgenstein, Malinowski and the Habsburg Dilemma* (Cambridge: Cambridge University Press).

Gellner, Ernest (1959). *Words and things: an examination of, and an attack on, linguistic philosophy* (Oxford University Press: Oxford).

Gellner, Ernest: (1964). *Thought and change* (London: Weidenfeld and Nicholson).

Gellner, Ernest (1989). *Plough, Sword, and Book* (Chicago: Chicago University Press).

Gellner, Ernest (1993). *Národy a nacionalismus* (Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury).

Gellner, Ernest (1997). *Podmínky svobody: občanská společnost a její rivalové* (Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury).

Gellner, Ernest (2003). *Nacionalismus* (Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury).

Hájek, Martin (2014). *Čtenář a stroj: vybrané metody sociálně vědní analýzy textů* (Praha: Sociologické nakladatelství).

Hall, John A. (1998). *The State of the Nation: Ernest Gellner and the Theory of Nationalism* (Cambridge: Cambridge university Press).

Hobsbawm, Eric (2000). *Národy a nacionalismus od roku 1780* (Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury).

Kovář, Blahoslav (1972). *Obsahová analýza dokumentu a formy vyjádření obsahu* (Praha: Státní technická knihovna).

Lasswell, H. D. – Lerner, D. – De Sola Pool, I. (1952). *The Comparative Study of Symbols* (California: Stanford University Press).

Moravcová, Mirjam (2008). Kulturní rozměr existence etnických menšin v České republice. In: Bittnerová, Dana, Moravcová, Mirjam, (eds.): *Etnické komunity v kulturním kontextu*. (Praha: Ermat).

Mouzelis, Nicos (1998). Ernest Gellner's theory of nationalism: some definitional and methodological issues. In Hall, John, A. (ed.): *The State of the Nation: Ernest Gellner and the Theory of Nationalism*. Cambridge University Press: Cambridge, s. 158-165.

O'Leary: Brendan (1998). Ernest Gellner Diagnoses of Nationalism: A critical overview, or What is Living and What is Dead in Ernest Gellner's Philosophy of Nationalism, In Hall, John, A. (ed.): *The State of the Nation: Ernest Gellner and the Theory of Nationalism* (Cambridge: Cambridge University Press).

Paisley, W. J. (1969). *Studying Style as Deviation from Encoding Norms. The Analysis of Communications Content: Development in Scientific Theories and Computer Techniques* (New York: neuvevedeno).

Řezník, Miloš (2003). *Formování moderního národa. Evropské „dlouhé“ 19. století* (Praha: Triton).

Schulze, Hagen (2003). *Stát a národ v evropských dějinách* (Praha: Nakladatelství Lidové noviny).

Smith, Anthony (2003). Etnický základ národní identity. In: Hroch, Miroslav, (ed.): *Pohledy na národ a nacionalismus. Čítanka textů*. (Praha: Sociologické nakladatelství).

Použité odborné články

Al-Rasheed, Madawi (1996). Ernest Gellner: In memoriam. *Middle Eastern Studies*. Vol. 32, No. 4.

- Berton H. Kaplan (1973). SAINTS OF THE ATLAS. By Ernest Gellner. *Social Forces*. Vol. 51, No. 4.
- Braun, Jerome (1997). Conditions Of Liberty: Civil society and its Rivals By Ernest Gellner. *The American Scholar*. Vol. 66.
- Čupalková, Lenka (2010). *Islám jako alternativa evropské modernity* [diplomová práce]. Brno: Masarykova univerzita.
- Daniele Conversi (2007). Homogenisation, nationalism and war: should we still read Ernest Gellner?. *Nations and Nationalism*. Vol. 13, No. 3.
- Doney, Willis (1962). WORDS AND THINGS: A CRITICAL ACCOUNT OF LINGUISTIC PHILOSOPHY AND A STUDY IN IDEOLOGY. By ERNEST GELLNER. *The Philosophical Review*. Vol. 71, No. 2.
- Downe-Wamboldt, Barbara (1992). Content analysis: method, applications, and issue. *Health care for Women International*. Vol. 13, No. 3.
- Ferne, Robert (1971). Saints of the Atlas. ERNEST GELLNER. *American Anthropologist, New Series*. Vol. 73, No. 2.
- Gellner, Ernest (1996). Karl Popper - the thinker and the man. *Poznan Studies in the Philosophy of the Science and the Humanities*. Vol. 49.
- Gledhill, John (2005). The Power of Ethnic Nationalism: Foucault's Bio-power and the Development of Ethnic Nationalism in Eastern Europe. *National Identities*. Vol. 7, No. 4.
- Hall, John A. (1995). Nacionalismy utříděné a vysvětlené. *Sociologický časopis*. Vol. 31, No. 2.
- Kilborne, Benjamin (1990). Ernest Gellner, Plough, Sword, and Book. *Journal of the History of the Behavioral Science*. Vol. 26.
- Lawrence, Rosen (1970). GELLNER, ERNEST. Saints of the Atlas. *Man, New Series*. Vol. 5, No. 3.
- Lenski, Gerhard (1990). Plough, Sword and Book: The Structure of Human History, by ERNEST GELLNER. *Contemporary Sociology*. Vol. 19, No. 5.
- Musil, Jiří (1995). Za Arnoštem Gellnerem. *Sociologický časopis*. Vol. 31, No. 4.
- O'Leary, Brendan (1997). On the Nature of Nationalism: An Appraisal of Ernest Gellner's Writings on Nationalism. *British Journal of Political Science*. Vol. 27, No. 2.

Sheehan, James J. (1990). Plough, Sword, and Book: The Structure of Human History. By Ernest Gellner. *The Journal of Interdisciplinary History*. Vol. 21, No. 1.

Stemler, Steve (2001). An overview of content analysis. *Practical Assessment, Research & Evaluation*. Vol. 7, No. 17.

Suolina, Kirsti (1999). Ernest Gellner: Language and Solitude: Wittgenstein, Malinowski and the Habsburg Dilemma. *Acta Sociologica*. Vol. 45.

Tošner, Michal (2006). Ernest Gellner a poslední poselství habsburské říše. Recenze knihy Jazyk a samota? Wittgenstein, Malinowski a habsburské dilema. *Antropoweb*. 2006 (http://antropologie.zcu.cz/media//webzin/webzin_1-2_2006/12_tosner.pdf, 24. 4. 2015).

Walicki, Andrzej (1998). Ernest Gellner and the "Constructivist" Theory of Nation. *Harvard Ukrainian Studies*. Vol. 22.

Wurgaft, Lewis D. (1995). Identity in World History: A Postmodern Perspective. *History and Theory*. Vol. 34, No. 2.

Zammit, David E. (2000). Language and Solitude: Wittgenstein, Malinowski and the Habsburg Dilemma by Ernest Gellner. *The Journal of the royal Anthropological Institute*. Vol. 6, No. 1.

Použité novinové články, internetové zdroje

Brádková, Hana (2014). Západ a právo na sebeurčení? Kosovský precedent na Krymu znovu ožívá. *ČT24*. 12. 3. 2014.

ČT24 (2013). *Jakou roli hrají "místa paměti" při vytváření národní identity?*. 4. 2. 2013. (<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/domaci/213663-jakou-rolu-hraji-mista-pameti-pri-vytvareni-narodni-identity/>, 24. 4. 2015).

Hann, Chris (1995). Obituary: Professor Ernest Gellner. *The Independent* 8. 11. 1995.

Pace, Eric (1995). Ernest Gellner, a Philosopher On Nationalism, Dies at 69. *The New York Times*. 10. 11. 1995.

Rákos, Tomáš (2011). Živě z Balkánu: Chorvatské Sudety, místo Němců Srbové. *Aktuálně.cz*. 20. 7. 2011.

Reflex (2015). Separatisté v Doněcku chtějí nezávislost, vláda Ukrajiny je nezajímá. 15. 2. 2015. (<http://www.reflex.cz/clanek/zpravy/62287/separatiste-v-donecku-chteji-nezavislost-vlada-ukrajiny-je-nezajima.html>, 24. 4. 2015).

Tarnovský, Marek (1994). Karl Rasimund Popper, Otevřená společnost a její nepřátelé, díl I.: Platón. *Vesmír*. Červenec 1994.

The Economist (1995). Ernest Gellner. 25. 11. 1995. (<http://search.proquest.com/docview/224127676?accountid=14965>, 20. 10. 2014).

The Irish Times (1995). Ernest Gellner. 25. 11. 1995. (<http://search.proquest.com/docview/310091038?accountid=14965>, 20. 10. 2014).

Tolčinský, Alexander (2006). Dal se předvídat rozpad Jugoslávie?. *Český rozhlas*. 29. 12. 2006.

9. Resumé

In this bachelor thesis I have dealt with the transformation of the concept of nationalism in the works of Ernest Gellner. Each chapter looks at his life, events that affected his work, and the most important thinkers who were affected. Then most important works for the term nationalism („Nationalism“ and „Nations and Nationalism“) and the overall transformation of the concept of nationalism. Applied research method is qualitative content analysis. Thematic categories are concepts society, state and culture. According to these three categories, it is possible to analyze the transformation of the concept of nationalism. As Gellner change his view of what is culture and what constitutes a nation, manifested in his conception of nationalism especially the transformation of cultural criteria and cohesion of the nation.